

DŽELILA BABOVIĆ*
MADŽIDA MAŠIĆ**
(Sarajevo)

KULTURNA BAŠTINA BOSNE I HERCEGOVINE: DIGITALIZIRANI RUKOPISI SPECIJALNE BIBLIOTEKE “BEHRAM-BEG” U TUZLI

Abstrakt

Rukopisna zbirka Specijalne biblioteke “Behram-beg” u Tuzli sadrži 131 rukopisni kodeks napisan na arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom jeziku. Najveći dio zbirke sačinjavaju rukopisi Kur’ana, djela iz kur’anskih disciplina, hadiskih nauka, islamskog prava, dogmatike, molitvi, propovijedi, gramatike, leksikografije i lijepe književnosti. Naročitu vrijednost ove zbirke predstavljaju djela bošnjačkih autora ili drugih autora koje su prepisivali Bošnjaci, te djela koja se rijetko nalaze u drugim rukopisnim zbirkama i ona pisana arapskim pismom na bosanskom jeziku.

Od ukupnog broja rukopisa koji su pohranjeni u zbirci Behram-begove biblioteke njih 78 je digitalizirano. Dio tih rukopisa predstaviti ćemo u ovome radu, želeći skrenuti pažnju na rastući značaj digitalne obrade i pohrane podataka s ciljem pravovaljane zaštite, proučavanja i valoriziranja pisane baštine. Digitalni arhivi kao sigurna mjesta pohrane s jedne, te vrhunski prezentatori kulturnog naslijeđa velikom broju korisnika s druge strane, pouzdano mogu garantirati da su prošla vremena arhivskog muka i da će rukopisno blago doživjeti svoju reafirmaciju i sve više buditi interes istraživača i naučnika diljem svijeta.

Ključne riječi: rukopisi, katalogizacija, Specijalna biblioteka “Behram-beg”, kulturna i intelektualna povijest Bosne i Hercegovine

---

* Dr. Dželila Babović, viši naučni saradnik, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, email: dzelila75@yahoo.com

** Dr. Madžida Mašić, naučni saradnik, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, email: madzidam@gmail.com

UVOD

Odnos jedne društvene sredine spram njezine pisane, kao i sveukupne kulturne baštine, vrlo često je podložan manipulaciji, mijenama, dijalektici sjećanja i amneziji, te je u značajnoj mjeri kroz povijest ovisio i o društveno-političkim prilikama u određenoj sredini. Tako je u jednom dužem vremenskom periodu, skoro cijeloj prvoj polovini 20. stoljeća, u Bosni i Hercegovini prevladavalo neadekvatno vrednovanje i svojevrsno “potiranje” vrijednosti i značaja baštine koja se veže za osmanski period, a u kojem su intelektualna i duhovna dostignuća ljudi sa ovih prostora u svakom smislu bili integralnim i integrirajućim dijelom velike interkulturalne i nadnacionalne zajednice orijentalno-islamske kulture i civilizacije. U svekolikom bogatstvu i različitosti baštine iz tog perioda jeste i veliki broj rukopisnih djela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku ispisanih perom bošnjačkih autora i prepisivača. Djela bošnjačkih autora iščitavala su se i proučavala diljem Osmanskog Carstva te zauzimala visoko mjesto na vrednosnoj ljestvici. S druge strane, u Bosni su se stoljećima prepisivala, čuvala, proučavala i interpretirala sva najznačajnija, ali i ona manje poznata djela toga doba iz različitih oblasti nauke i umjetnosti. Nažalost, ta djela bivala su u potpunosti zanemarena i potcijenjena u bosanskohercegovačkoj sredini, kako od strane zvaničnih institucija koje su na bilo koji način bile odgovorne za proučavanje povijesti, tako i od naroda čiji su svijetli reprezentivi bili. Dok se sakupljanje i čuvanje rukopisa sprovodilo sa priličnim uspjehom, upotreba rukopisnih djela u naučne svrhe i njihova kataloška i naučna obrada bile su zapostavljene.

U skladu sa rastućim procesima revitalizacije i afirmacije baštine, koji su u cijelome svijetu intenzivirani od druge polovine dvadesetog stoljeća, u Bosni i Hercegovini dolazi do pozitivnih pomjeranja u komunikacijskom odnosu sa baštinom, koja postaje sve prisutnija u javnom prostoru i naučnom diskursu.¹ Istovremeno, taj odnos se sve više institucionalizira te u savremenom dobu na prostoru Bosne i Hercegovine aktivno djeluje nekoliko važnih ustanova u čijim fundusima se čuva, proučava i prezentira znatan dio pisanog naslijeđa i koje, vrlo je važno napomenuti, promiču identitetsku ulogu toga naslijeđa u globaliziranom svijetu sadašnjice. Tako danas imamo adekvatno pohranjenu, katalogizi-

¹ Više o ovome: Lejla Kodrić Zaimović, *Baštinske studije: Od moderne do postdigitalne kulture*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2021, 21-34.

ranu i najvećim dijelom digitaliziranu svu rukopisnu građu na orijentalnim jezicima koja je pohranjena u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, Orijentalnom institutu u Sarajevu, Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine, Historijskom arhivu Sarajevo, Bošnjačkom institutu u Sarajevu, Muzeju Hercegovine Mostar, Kantonalnom arhivu Travnik, Arhivu Tuzlanskog kantona i Općoj biblioteci Tešanj. Intenzivirane aktivnosti na rehabilitaciji i zaštiti rukopisnog naslijeđa, čak i vrlo malih zbirki koje u sebi sadrže određene vrijednosti u odnosu na njihovu srazmjerno ograničenu veličinu, ključna su odlika djelovanja navedenih ustanova kada je riječ o zaštiti rukopisnog blaga. U tom smislu, većina tih ustanova pohranila je svoje rukopisne fondove u za to predviđene uvjete, te ih digitalizirala i učinila dostupnima stručnoj i široj javnosti, bilo objavljivanjem kataloga, radovima stručnjaka iz područja rukopisnog naslijeđa ili organiziranjem različitih izložbi rukopisa.

Jedna od baštinskih ustanova u Bosni i Hercegovini, za koju se s pravom može kazati da je na određeni način revitalizirala svoje postojanje u savremenom dobu, jeste Specijalna biblioteka "Behram-beg" u Tuzli (dalje u tekstu Behram-begova biblioteka). Iako prema zvaničnim spisima ova biblioteka institucionalno djeluje od 1992. godine, njeno postojanje u širem kontekstu može se povezati sa osnivanjem Behram-begove medrese još u 17. stoljeću, u okviru koje je sasvim sigurno postojala i biblioteka. U prilog tome govori i činjenica da su u današnjoj Behram-begovoj biblioteci velikim dijelom pohranjeni fondovi rukopisa, knjiga i arhivske građe naslijeđeni iz Behram-begove medrese i drugih islamskih institucija koje su ranije postojale u Tuzli i njenoj okolini. Jedan dio fundusa Behram-begove biblioteke čine rukopisi na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Tačnije, to je 131 rukopisni kodeks, od kojih je 78 digitalizirano. Do sada su široj javnosti predočena samo neka rukopisna djela iz ove zbirke, zavisno od interesovanja istraživača koji su se bavili specifičnim temama za koje su određena djela bila zanimljiva.²

U ovome radu nastojat ćemo dati svojevrstan prilog valorizaciji rukopisne zbirke Behram-begove biblioteke predstavljanjem i analizom

² Vidjeti: Mirsada Suljić, "Islamska biblioteka 'Behram-beg u Tuzli'", *Bosniaca*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, broj 16, Sarajevo, 2011, 48-56; Šefko Sulejmanović, "Stari rječnici u knjižnom fondu Biblioteke Behram-beg", u: Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa *Stare i rijetke rukopisne knjige: Gdje su i koliko učimo i koristimo stoljetno knjižno blago*, urednik Sead Husić, Tuzla, 2019, 11-40; Admir Muratović, "Raritetne knjige i rukopisi u Biblioteci 'Behram-beg' u Tuzli", u: Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa *Stare i rijetke rukopisne knjige ...*, 191-210.

jednog dijela njenih digitaliziranih rukopisa. Uloga digitalizacije je nemjerljiva kada govorimo o zaštiti, čuvanju, vidljivosti, dostupnosti i proučavanju pisane baštine primjenom informaciono-komunikacijskih metoda i kao takva priznata je i prisutna u cijelome svijetu kada je riječ o pristupu materijalnoj i duhovnoj baštini kao dijelu “pamćenja” kultura svijeta. Cilj rada je ukazati na potencijale koje u sebi nosi digitalna pohrana pisane baštine kao jedna od temeljnih sastavnica modela razvoja savremenog društva, povećati svijest o značaju digitalizacije cjelokupnog dokumentarnog naslijeđa, te pridonijeti svojevrsnoj afirmaciji rukopisne građe pohranjene u Behram-begovoj biblioteci u javnom i digitalnom prostoru i time dati doprinos integriranju ove ustanove u sistem institucija od iznimnog značaja za pamćenje kulturne i naučne prošlosti.

DIGITALIZIRANI RUKOPISI BEHRAM-BEGOVE BIBLIOTEKE

U sklopu projekta digitalizacije rukopisa na orijentalnim jezicima koji je u baštinskim ustanovama Bosne i Hercegovine posljednjih godina provodio turski institut Junus Emre uz podršku TIKa-e digitalizirano je 78 rukopisa Specijalne biblioteke Behram-beg u Tuzli, koliko ih je u tom periodu bilo pohranjeno u biblioteci. Nakon provedene digitalizacije do danas su prikupljena još 53 rukopisna kodeksa koji još uvijek nisu digitalizirani. Sam proces digitalizacije obavljalo je stručno i osposobljeno osoblje pomoću vrhunske opreme. Tome svjedoče snimci visoke rezolucije i izuzetne kakvoće koji istraživačima pružaju sve pogodnosti takvog načina istraživanja – omogućavanje bolje čitljivosti teksta njegovim uvećavanjem, rotiranjem i osvjetljavanjem bez zamućivanja slike, upotrebu alata za označavanje, egzaktno određivanje materijalnih karakteristika rukopisa (format, način uveza, stepen očuvanosti i sl.).

Najveći broj digitaliziranih rukopisa Behram-begove biblioteke je na arapskom i turskom jeziku. Nekolicina je višejezična, neki sadrže djela na arebici, a najmanji broj djela je na perzijskom jeziku. Uglavnom se radi o djelima iz oblasti islamskog prava i obredoslovlja, hadisa, dogmatike, odlomcima iz Kur’ana, dovama i propovijedima, gramatičkim i klasičnim djelima iz lijepe književnosti. Najveći klasici iz ovih oblasti bili su dijelom nastavnog programa i u bosanskohercegovačkim obrazovnim ustanovama, ali i dijelom privatnih kolekcija imućnije

intelektualne elite. Prema Boškovu, ta su se djela mogla naći u svakoj porodici u kojoj se čitalo i pisalo, kao “obavezni dio domaće biblioteke zajedno sa Kuranom”.³ Pored historiografskih podataka o tome, može se to utvrditi i na temelju određenih informacija koje se mogu otkriti isključivo u rukopisnim izvorima, kao što su bilješke na marginama ili prvim i posljednjim stranicama rukopisa gdje, naprimjer, vrlo često stoji potpis ili izvjesna zabilješka nekog softe ili muderrisa.

Kao reprezentе digitaliziranih rukopisa Behram-begove biblioteke o kojima ćemo govoriti u ovome radu odabrali smo one koji su, pored svoje materijalne vrijednosti, dragocjeni i zbog toga što posjeduju određene karakteristike koje ih izravno vežu za Bosnu i njeno podneblje i čine ih dijelom njezine kulturne povijesti, te se u tom smislu ističe i njihova važna kulturno-memorijska uloga. To su rukopisi djela koja su napisali autori porijeklom iz Bosne, rukopisi koje su ispisali prepisivači iz Bosne ili oni za koje se navodi da su prepisani na određenim zanimljivim lokalitetima u samoj Bosni, zatim rukopisi koji se rijetko mogu naći u drugim zbirkama u Bosni i Hercegovini pa i u svijetu, višejezični rukopisi, te primjerci djela koja pripadaju bošnjačkoj alhamijado književnosti.

DJELA BOŠNJAČKIH AUTORA

Rukopisna djela bosanskohercegovačkih autora na arapskom, turskom i perzijskom jeziku neizostavan su dio starije bošnjačke književnosti, a svako njihovo evidentiranje, proučavanje, interpretiranje i valoriziranje vrijedan je doprinos proučavanju povijesti nacionalne književnosti. U prilog tome navest ćemo dva digitalizirana rukopisa djela bošnjačkih autora napisana na turskom jeziku, iz zbirke Behram-begove biblioteke.

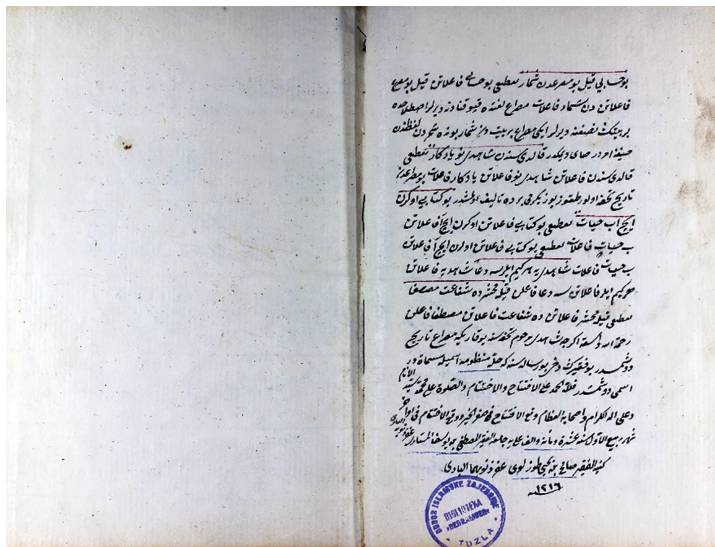
Subul al-hudā – Staze Pravog puta (R 2-2), priručnik o namazu, čiji je autor Nūrullāh Ibrāhīm efendī b. Iskender al-Munīrī al-Bosnawī al-Belgrādī (u. 1026/1617). Nakon detaljnog pretraživanja kataloga drugih rukopisnih kolekcija u Bosni i Hercegovini utvrdili smo da se radi o rijetkom djelu koje je dostupno u samo nekoliko primjeraka.⁴ Autor, u literaturi poznat kao Muniri Belgradi, rođen je na prostoru Bosne, školovao se u Carigradu, a nakon završenog školovanja imenovan je za

³ *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*, obradio Vančo Boškov, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1988, 10.

⁴ U Gazi Husrev-begovoj biblioteci postoje dva rukopisna primjerka ovog djela (R 1555-1 i R 7943), a u rukopisnoj kolekciji Bošnjačkog instituta jedan (R 221).

profesora i muftiju u Beogradu, u kojem je proveo cijeli život. Ondje je i sahranjen u dvorištu Imaret-džamije. Pored djela *Subul al-hudā*, Muniri Belgradi je napisao i sljedeća djela: *Sab'iyāt*, *Silsila al-muqarrabīn wa manāqib al-muttaqīn*, *Niṣāb al-intiṣāb wa ādāb al-iktisāb*, *Tuḥfa al-naṣiḥa* i *Munīrī efendī risālesi*.⁵

Hulla-i manzūma ili *Šarḥ Šāhidī* (R 12) komentar je poznatog tursko-perzijskog rječnika *Tuḥfa-i Šāhidī*. Autor osnovnog djela je Ibrāhīm Šāhidī b. Hudā'ī dede Muḡlawī (885/1480-957/1550). Ovaj komentar je na turskom jeziku napisao Muṣṭafā b. Yūsuf b. Murād al-Mostārī – Šayḥ Yūyo (u. 1119/1707). Prema bilješci na kraju rukopisa, autor je komentar završio 1110/1698-99. godine, a njegov prepisivač Šāliḥ b. Yaḥyā Tuzlawī prepis je započeo u mjesecu saferu, a završio u rebiul-evvelu 1216/1801-02. godine. Muhamed Ždralović u svojoj knjizi *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima* za ovog prepisivača navodi da je 1219/1804, u vrijeme nastanka prepisa djela *Maḡma' al-anhur fī šarḥ Multaqā al-abḥur*, bio “svrgnuti kadija u Prijepolju”.⁶ Komparirajući godinu prepisa komentara *Tuḥfa-i Šāhidī* sa onom u kojoj je razriješen sa mjesta kadije, možemo zaključiti da je u to vrijeme Šāliḥ b. Yaḥyā Tuzlawī još uvijek obnašao spomenutu dužnost.

Posljednja stranica djela *Hulla-i manzūma* (R 12)

⁵ Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, 193-201.

⁶ Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima II*, Svjetlost, Sarajevo, 1988, 250.

PREPISIVAČI RUKOPISA I NJIHOVI VAKIFI

Imena, kao i različiti drugi podaci o prepisivačima, vlasnicima i vakifima rukopisa, važan su izvor za proučavanje kulturne povijesti, ali i izraz razvijene svijesti o značaju pisane riječi u široj društvenoj zajednici. Istovremeno, to su vrijedni dokazi o prenosu učenja, karijerama i putovanjima pojedinaca, prisustvu pisane riječi i knjige na prostorima Bosne i Hercegovine, naročito u sredinama koje su već od 16. stoljeća imale razvijenu prepisivačku djelatnost i mnoštvo drugih obrazovnih i kulturnih aktivnosti. Tu, najprije, na temelju mjesta prepisa, navedenog najčešće na posljednjim stranicama pojedinih rukopisa kolekcije Behram-begove biblioteke, mislimo na sredinu poput Gračanice koja je u današnjem vremenu potpuno izgubila nekadašnji status dinamične kasabe i kulturno-obrazovnog centra sa medresom kao bazom obrazovnih i kulturnih aktivnosti.⁷ Prepisivačka djelatnost ponajviše je bila vezana upravo za medrese, u kojima su učenici ili muderrisi prepisivali djela za svoje potrebe, ali i za širu upotrebu. Istovremeno, prepisivanje rukopisnih djela bivalo je vrlo često potaknuto željom i uz podršku vakifa (dobrotvora) koji su planski djelovali na pokretanju prepisivačke djelatnosti i koji su taj proces i finansirali.⁸

Nezaobilaznu literaturu u nastavi u medresama u oblasti islamskog vjerovanja i obredoslovlja predstavljala je *Waṣīyyatnāma-i Birgiwī*, poznata još i pod naslovima *Risāle-i Birgiwī*, *‘Ilm-i hāl-i Birgiwī* ili samo *Waṣīyyatnāma* Muḥammada b. Pīr ‘Alīja Birgiwīja (umro 981/1573). Ovo je posljednje djelo koje je Birgiwī napisao i predstavlja svojevrsnu oporuku autora. Mnoštvo je prepisa i štampanih izdanja *Waṣīyyatnāme*, što govori o vrlo raširenoj recepciji djela ne samo u nastavnom procesu već i među širim čitalačkim auditorijem. U Behram-begovoj biblioteci pohranjeno je nekoliko prepisa (R 3, R 11, R 25) a jedan od njih (R 3) sačinio je, prema bilješci na kraju, Hasan b. Muḥammad iz kasabe Gračanica, u mahali Olovi (Olovija), 1177/1763. godine. Također, u zbirci se nalazi i komentar pod naslovom *Šarḥ-i Waṣīyyatnāma-i Birgiwī* (R 5) koji je na turskom jeziku napisao Šayḥ ‘Alī al-Šadrī al-Qonawī (u.

⁷ Vidi: Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Svjetlost, Sarajevo, 1975, 159; Edin Šaković, "Hadži Halil-efendija Trepanić i njegovi vakufi u Gračanici", *Gračanički glasnik*, br. 9, god. V, IK Monos, Gračanica, 2000, 24-45.

⁸ Vidjeti: Alma Omanović-Veladžić, "Prepisivačka djelatnost u Karađoz-begovoj medresi", u: *Zbornik radova: Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini*, uredio Šaban Zahirović, Mostar, 2016, 395-400.

1114/1702). Za ovaj rukopisni primjerak važno je navesti da je i njega prepisao domaći prepisivač, Amīn iz sela Palanka (Tuzla), 1263/1846-47. godine.

Kada je riječ o rukopisnim djelima iz područja islamskog prava i vjerovanja, a koje su prepisali domaći prepisivači, treba spomenuti i djelo na turskom *Mabāḥiṭ al-īmān* (R 13) nepoznatog autora. Osim dogmatike, u djelu se govori i o različitim vjerskim pitanjima, poput izvršavanja propisanih obreda, zabrane duhana, kahve i muzike i sl. Fehim Spaho navodi da je djelo sabrao Muḥammad b. Muṣṭafā Doḡānī Qāḏī-zāde (u. 1045/1635), vaiz u Aja Sofiji.⁹ Prema bilješci na kraju, ovo je još jedan rukopisni primjerak koji je prepisao već spomenuti Šālih b. Yaḥyā Tuzlawī.

Posebnu pažnju svojom ljepotom plijeni rukopis poeme *Qaṣīda al-Burda* Muḥammada Ibn Sa‘īda al-Būṣīrīja (R 56). Radi se o vrlo zanimljivom rukopisu u estetskom smislu, od ukrašenih korica sa interesantnim floralnim motivima u zelenoj, tamnocrvenoj i zlatnoj boji, do stila pisanja koji je kaligrafski izuzetno lijep i čitak. Tinta je crna, vrlo kvalitetna, a neki dijelovi teksta istaknuti su tamnocrvenom tintom. Kasidu je, prema bilješci na kraju rukopisa, prepisao Šālih b. Šālih Tuzlawī 19. džumadel-ahira 1225/22. jula 1810. Kasida je istaknutim podnaslovima “razdijeljena” prema tematskim cjelinama.

Isticanje podnaslova nalazimo još u nekim prepisima *Qaṣīda al-Burde*, poput onoga iz 1285/1868. godine Ḥalīla b. ‘Alīja Stočanina koji je kasidu i preveo na bosanski jezik.¹⁰ U poređnom analizom ova dva prepisa može se zaključiti da je isticanje podnaslova, kao i njihova formulacija, u domenu prepisivačeve recepcije i ličnog doživljaja kaside te da se, što je vrlo zanimljivo, prepisivač u tom slučaju javlja i kao urednik djela u savremenom tumačenju te funkcije.

Poslije kaside, u rukopisu se nalazi zapisana kraća predaja na turskom jeziku u kojoj se govori o prednostima i koristima učenja i čuvanja *Qaṣīda al-Burde*. U predaji se spominje šejh Aḥmad, jedan od čuvara Poslanikovog, a.s., mezara (*rawḏa*), koji je jednom prilikom sanjao Poslanika, a.s., a on mu je u snu kazivao o značaju spominjanja te kaside.

⁹ Fehim Spaho, *Arapski, perzijski i turski rukopisi Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, svezak I, Državna tiskara, Sarajevo, 1942, 80.

¹⁰ Gazi Husrev-begova biblioteka, R 4563; Šarafuddīn Abū ‘Abdullāh Muḥammad bin Sa‘īd al-Būṣīrī, *Kaside-i Burda*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2008.

Početak *Qašīda al-Burde* (R 56)

Osvrnut ćemo se na još jedan prepis *Qašīda al-Burde* (R 54) koji je, prema bilješci na kraju rukopisa, sačinio Jašar-beg, sin zapovjednika ključke kapetanije na Klisu Mehmeda kapudan-bega 1232/1816-17. Kasida je zapisana u formi proznog teksta, crnom tintom na kvalitetnom papiru, i vokalizirana. Neki detalji iz života Jašar-bega, koji u izvjesnoj mjeri rasvjetljavaju i njegovu ličnost, mogu se pronaći u knjizi Hamdije Kreševljakovića *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Kreševljaković navodi da je u 19. stoljeću prema Mittesserovoj listi kapetan ključke kapetanije 1811. bio Mehmed-beg, a po Simbschenovoj 1818. Mustaj-beg Osmanbegović koji je imao brata Jašara.¹¹ Vrlo je vjerovatno da se radi upravo o spomenutom prepisivaču, tim prije što se u poglavlju o petrovačkoj kapetaniji spominje da je njen kapetan Mustaj-beg, nakon ukidanja kapetanija, stao na čelo ustanika u Krajini, a da je uz njega pristao “Jašar-beg, brat ključkog kapetana onda najpismeniji beg u Bosni, odličan stilist i kaligraf.”¹² Na temelju navedenih podataka i bilješke o prepisivaču Jašar-begu može se zaključiti da su, najvjerovatnije, Mustaj-

¹¹ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954, 152.

¹² Ibid., 195.

beg (posljednji kapetan) i Jašar-beg (brat posljednjeg kapetana) sinovi pretposljednog kapetana ključke kapetanije Mehmed-bega.

Među legatima lokalnih vakifa je kodeks (R 10) koji se sastoji od arapsko-turskog rječnika u stihovima pod nazivom *Luġat-i Firišteoġlu* ‘Abd al-Laṭīfa b. ‘Abd al-Maġīda Firišteoġlua (u. 879/1474), te još nekoliko djela na arapskom jeziku iz arapske gramatike: *Šarḥ Dībāġa al-Miṣbāḥ* Sa‘duddīna Mas‘ūda b. ‘Umara al-Taftāzānīja (u. 791/1389); *al-Miṣbāḥ* Burhānuddīna Abū al-Faṭḥa Nāšira b. ‘Abd al-Sayyida b. ‘Alīja al-Muṭarrizīja (u. 610/1213); *al-Kāfiya fī al-naḥw* Ğamāluddīna Abū ‘Amra ‘Uṭmāna b. ‘Umara Ibn Ḥāġiba (u. 646/1248); *al-‘Awāmil al-mi‘a li al-Ġurġānī* Abū Bakra ‘Abd al-Qāhira b. ‘Abd al-Raḥmāna al-Ġurġānīja (u. 471/1078). S obzirom na djela koja sadrži, ovaj je rukopisni kodeks vrlo vjerovatno služio kao priručnik za učenike medrese. Prema bilješci na kraju kodeksa, prepisan je 1119/1707-08, a uvakufio ga je Šālih b. Yūsuf,¹³ nastanjen u Džindića mahali (Tuzla).

Rukopisni kodeks sa više djela na arapskom jeziku (R 64) zadužbina je hadži Halil-efendije Trepanića, jednog od uglednijih stanovnika i vakifa Gračanice početkom 18. stoljeća.¹⁴ Na temelju njegove vakufname saznajemo da je Halil-efendija između ostalih svojih dobara uvakufio i veliki broj knjiga, a dio njih se, u skladu sa odredbama vakufname,¹⁵ nalazi pohranjen u Gazi Husrev-begovoj biblioteci.¹⁶ Kodeks u Behram-begovoj biblioteci sadrži veći broj djela ispisanih na ukupno 98 folija. Nekoliko djela odnosi se na poslanika Muhammeda, a.s., i njegovu porodicu – ehli bejt: *Wašiyya al-Nabiyy ‘alayh al-salām li Fāṭima al-Zahrā’* – Poslanikova, a.s., oporuka hazreti Fatimi, *Wašiyya ‘Alī li waladih al-Ḥusayn* – oporuka hazreti Alije njegovom sinu hazreti Husejnu, te *Risāla naṭr al-‘ālī min al-kalām murtaḏā ‘Alī* – risala o kazivanjima hazreti Alije. Radi se o fragmentima iz djela *Kitāb naṭr*

¹³ Prema jednoj bilješci u rukopisnom kodeksu koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (R 2551), uz ime ovog vakifa navedeno je i da je bio učitelj u spomenutoj mahali. (V. *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. XII, obradio Mustafa Jahić, Al-Furqan, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, London – Sarajevo, 2003, 212).

¹⁴ Edin Šaković, “Hadži Halil-efendija Trepanić i njegovi vakufi u Gračanici”, *Gračanički glasnik*, br. 9/5, maj 2000, 24-45.

¹⁵ Muhamed Hadžijamaković, “Vakfija hadži Halil-efendije Trepanića”, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva*, br. 3/84, Sarajevo, 1984, 315-323.

¹⁶ Vidi: *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, svezak I i II, obradio Kasim Dobrača, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1963. i 1978.

al-'ālī min kalām amīr al-mu'minīn 'Alī bin Abī Ṭālib Abū al-Ḥasana b. al-Qāsima al-Ṭabarīja (u. 305/917) koji je sabrao izreke hazreti Alije i razvrstao ih abecednim redom prema prvom slovu izreke.¹⁷ U ovom prepisu zabilježene su izreke do slova *f*, a prema kustodama je vidljivo da nedostaju posljednje stranice djela. Prepisivaču nije bio cilj prepisati kompletno djelo, već je izvršio selekciju pa je, prema vlastitom izboru, navodio samo po nekoliko izreka za svako slovo.

Druga djela koja sadrži ovaj rukopisni kodeks su:

Radd al-Fuṣūṣ – Šarḥ Fuṣūṣ al-ḥikam Mas'ūda b. 'Umara b. 'Abdullāha al-Taftazānīja (712/1312–791/1389) – komentar na Ibn 'Arabījev *Fuṣūṣ al-ḥikam*, u kojem je autor vrlo oštro kritikovao njegovo učenje. Prema bilješci na kraju, prepis ovog djela nastao je 20. rebiul-evvela 1093/29. marta 1682.

Šarḥ al-Qaṣīda al-Ṭanṭarāniyya – komentar kaside *Ṭanṭarāniyya* Abū Našra Aḥmada b. 'Abd al-Razzāqa Ṭanṭarānīja koju je napisao u čast poznatog seldžučkog vezira Nizām al-Mulka. Autor komentara nije poznat, a na kraju komentara stoji podatak da je prepisana sredinom mjeseca ša'bana 1143/marta 1731.

al-Waraqāt – kraće djelo iz oblasti usuli fikha, autora Abū al-Mu'ālīja al-Ḡuwaynīja (u. 478/1085).

al-Munabbahāt 'alā isti'dād li yawm al-miyād – djelo u kojem su sadržani korisni savjeti i pouke utemeljene na vjerodostojnim hadisima. Autor djela je Aḥmad b. Muḥammad al-Ḥaḡī – Zayn al-Qudāt.¹⁸ Radi se o rijetkom rukopisu i autoru čija je biografija prilično nepoznata. U jednom primjerku ovoga djela, koji se nalazi u zbirci rukopisa Univerziteta kralj Saud u Rijadu, kao godina nastanka tog prepisa navodi se 1092/1681, te se može pretpostaviti da je autor živio ranije.

Tafṣīl al-naš'atayn wa taḥṣīl al-sa'adatayn al-Rāḡiba al-Iṣfahānīja (u. 502/1108). Iako je na kraju rukopisa bilješka u kojoj stoji da se radi o djelu navedenog naziva, zapravo je ovo jedna vrsta prerade i sažetak djela nepoznatog autora. U dostupnim izvorima nismo mogli pronaći ovu preradu, već samo izvorno al-Iṣfahānījevo djelo koje je u rukopisnim zbirkama u Bosni i Hercegovini vrlo rijetko.

Uvidom u rukopisni kodeks može se primijetiti da ga je prepisivalo više prepisivača u različitim vremenskim periodima – poznate su dvije

¹⁷ Vidi: *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa GHB*, svezak I, K. br. 299/2.

¹⁸ U rukopisu stoji al-Ḡazarī. Uoprednim pretraživanjem drugih zbirki u kojima se nalazi ovo rijetko djelo, utvrdili smo da se radi o al-Ḥaḡīju, a ne o al-Ḡazarīju, kako je prepisivač pogrešno naveo. Ostatak imena je tačan.

godine prepisa, 1682. i 1731, te da je neko naknadno od tih prepisa sačinio jedan knjižni blok. S obzirom na to da nedostaje značajan broj stranica sa krajevima i počecima pojedinih djela, vrlo je moguće i da se na nekoj od njih nalazila još neka godina prepisa, ili čak ime prepisivača.

Znamenita i rijetka djela

Rukopisi Kur'ana Časnog, odnosno Mushafa, spadaju među najzastupljenije u većini zbirki rukopisa na orijentalnim jezicima. Postojanje značajnog broja vrlo starih prepisa Kur'ana svjedoči o pismenosti na ovim prostorima već od kraja 14. i početka 15. stoljeća, dok brižljivo ukrašavanje i lijepo kaligrafsko ispisivanje primjeraka Kur'ana ili njegovih dijelova govori o tome koliki su se značaj i naročita pažnja pridavali ne samo procesu izrade rukopisa već i njegovoj recepciji i pažljivom čuvanju. Upravo među rukopisima Kur'ana nalaze se i najvredniji primjerci kako zbog vremena prepisa tako i zbog naročite umjetničke vrijednosti. Zahvaljujući digitalizaciji, široj javnosti prezentirani su, prema stručnoj ocjeni, najljepši i najznačajniji rukopisni primjerci putem brojnih izložbi primjeraka Časnog Kur'ana organiziranih u proteklih desetak godina.¹⁹

U rukopisnoj zbirci Behram-begove biblioteke pohranjeno je nekoliko primjeraka izbora kur'anskih sura, te nekoliko pojedinačnih džuzova. Premda u većini slučajeva ni na početnim niti na posljednjim stranicama nema naslova, uvidom u rukopise može se utvrditi da je riječ o izboru kur'anskih sura. Vrlo često su se uz sure ispisivale i prigodne dove i drugi kraći vjerski tekstovi za koje se u islamskoj tradiciji smatra da ih je lijepo učiti ili iščitavati prije ili nakon učenja Kur'ana. Tako rukopis R 23 sadrži sljedeće sure: *al-Fātiḥa*, *al-Baqara*, *Yā Sīn*, *al-Duḥān*, *al-Faṭḥ*, *al-Raḥmān*, *al-Wāqī'a*, *al-Mulk*, *al-Naba'*, *al-Iḥlās*, *al-Falaq*, *al-Nās*, *al-Fātiḥa*, početak sure *al-Baqara* (*Alif Lām Mīm*), ali i različite dove i njihova tumačenja (*Du'ā-i Yā Sīn Šarīf*, *Šarḥ-i Yedi ayet* (komentar sedam ajeta), *Šarḥ-i Du'ā-i tahlīl*, *Du'ā-i tahlīl*, *Šarḥ-i Ahidnāme du'āsī*, *Ahidnāme du'āsī*, *Īmān du'āsī*, nekoliko vrsta salavata, *Yağmur du'āsī*

¹⁹ Riječ je o izložbama koje je u nekoliko navrata pod nazivom "Rukopisi Kur'ana" organizirao Historijski arhiv Sarajevo (Sarajevo: 12. 11. 2010. i 3. 6. 2016, Travnik: 20. 6. 2013, autori izložbe: Atif Mušinić, Sejdaliya Gušić i Haso Popara), te online izložba Gazi Husrev-begove biblioteke pod nazivom "Rukopisni mushafi" (28. 4. 2021, autori izložbe: Fatima Tinjak i Hamza Kurtanović).

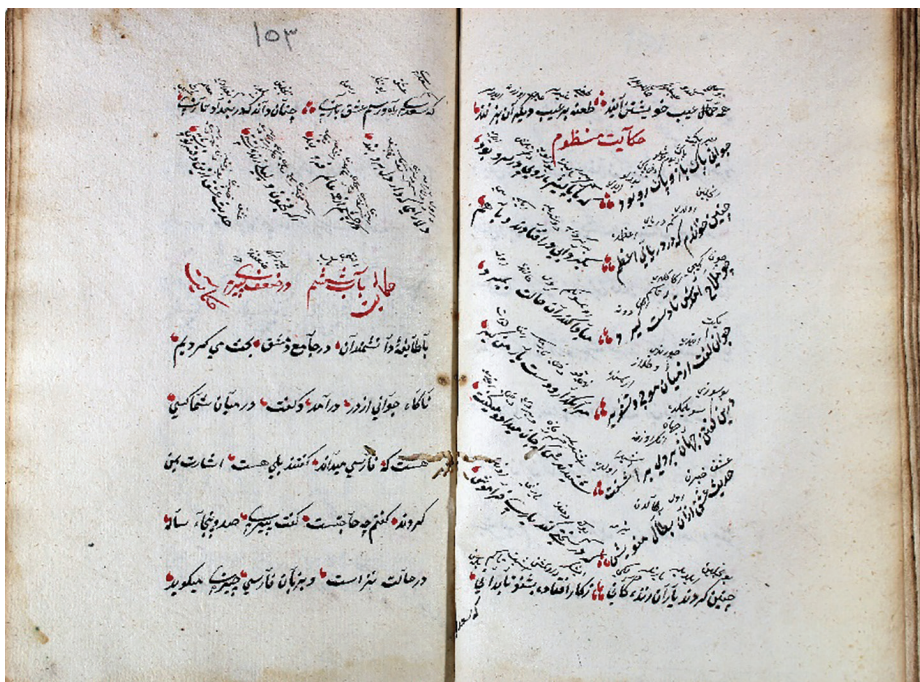
(kišna dova), Talqīn dova, iftarska dova, iftarski nijjet, *Du‘ā-i tarāwīḥ*, *Iṭ‘ām* (sehurska dova), *Šarḥ-i Akbar du‘āsi*, *Akbar du‘āsi*, *Šarḥ-i Dāhiya du‘āsi*, *Dāhiya du‘āsi*, *Šarḥ-i on iki imām*, *On iki imām du‘āsi*, *Šarḥ-i Du‘ā-i Ġabrā‘īl*, *Du‘ā-i Ġabrā‘īl*, dova sa lijepim Božijim imenima, dova *Kanz al-arš*, Nur dova i dr.). U rukopisu se nalazi i određeni broj vefkova, od kojih su neki jako lijepo ukrašeni zlatnožutom bojom. Osim ovih oslikanih dijelova, mjestimično su i počeci nekih dova iluminirani istom bojom. Na kraju rukopisa stoji zabilješka da je ovaj izbor sura sačinio Ramađān Mušfā b. Mušfā u Jajcu, 1281/1864-65. godine.

Rukopis R 19 predstavlja pravi raritet ne samo za zbirku Behram-begove biblioteke već i kada je riječ o cjelokupnoj rukopisnoj ostavštini u kolekcijama u Bosni i Hercegovini. Kako se uvidom u sam rukopis može uočiti, to je prijevod određenih dijelova Tevrata, Zebura i Indžila na turski jezik, te izbor kazivanja iz ovih svetih knjiga koji je sačinjen, prema bilješci na kraju rukopisa, u saferu 1061/januaru-februaru 1651. godine. Rukopis je, prema istoj bilješci, prepisao izvjesni Omer, 1183/1769-70. godine. Do sada ni u jednoj od poznatih kolekcija nismo pronašli sličan rukopis, što ovaj primjerak u Behram-begovoj biblioteci čini jedinstvenim.

Kako smo već naveli, najmanji broj djela u Behram-begovoj biblioteci je na perzijskom jeziku. Da brojnost nije mjera vrijednosti nekog rukopisa ili zbirke svjedoči upravo jedan rukopis na perzijskom (R 28). To je prepis djela *Gulistān* poznatog perzijskog pjesnika Sa‘dija Šīrāzija (13. stoljeće) sa interlinearnim prijevodom na turski jezik nepoznatog autora. Radi se o djelu neprolazne i neprikosnovene književne vrijednosti, klasiku perzijske književnosti, koje je zbog svoga značaja u orijentalno-islamskoj tradiciji jedno od najzastupljenijih djela iz lijepe književnosti u rukopisnim kolekcijama širom svijeta. Što se tiče rukopisa *Gulistāna* u Behram-begovoj biblioteci, radi se o vrlo lijepom prepisu, čitko i jasno ispisanom na kvalitetnom papiru, na ukupno 206 folija. Prijevod na turski jezik ispisan je iznad osnovnog teksta, a mjestimično se na marginama nalaze i opširniji komentari. Rukopis je po rubovima pretrpio oštećenja koja ne ugrožavaju tekst. Posebnu zanimljivost predstavlja način prepisivanja. Naime, prepisivač je koristio više modela ispisivanja teksta u odnosu na onaj uobičajeni u kojem su redovi ravnomjerno raspoređeni jedan ispod drugog. Tako je na većem broju stranica tekst napisan ukoso ili okomito, odozgo prema dolje ili obratno, a vrlo često je na jednoj stranici kombinirano više načina ispisivanja teksta. Na taj način prepisivač je “razbio” ujednačeni ravnolinijski

raspored, unio određenu dozu dinamičnosti u tekst i doprinio specifičnoj estetizaciji rukopisa.

Na početku rukopisa je bilješka u kojoj stoji da je *Gulistān* napisan 609/1212-13. i da je Sūdījev komentar napisan 1004/1595-96, te potpis Aḥmad Nūruddīn. Aḥmad Sūdī (XVI stoljeće) je jedan od najpoznatijih komentatora *Gulistāna*, koji je svojim komentarom pronosio i slavu samog Sa‘dījevog djela, te ne čudi da se i datum nastanka njegovog komentara spominje u istoj bilješci sa osnovnim djelom. Na drugom zaštitnom listu ovog rukopisa nalazimo bilješku da je otkupljen za dvije stotine zlatnika.

Stranica iz rukopisa *Gulistāna* (R 28)

VIŠEJEZIČNI RUKOPISI

Medžmue kao bilježnice raznovrsnog sadržaja privlače pažnju brojnih istraživača historije, kulturne historije, književnosti i brojnih drugih oblasti.²⁰ One su u rukopisnim kolekcijama širom svijeta među najza-

²⁰ U Bosni i Hercegovini do danas je napisan veliki broj radova koji su u fokusu imali određene rukopisne medžmue. Budući da je tokom agresije na BiH uništen

stupljenijim djelima. U njima se nalaze cijela djela ili dijelovi različitih naučnih i književnih djela, hadisi, molitve, savjeti i pouke, prepisi pisama i drugih dokumenata i sl.²¹ Svojom formom, specifičnom upotrebom jezika i sadržajem međmua vrlo često predstavlja i područje u kojem je nastala, što doprinosi njezinom značaju za različite aspekte proučavanja lokalnih obilježja, te je kao takva “svojevrsan izazov istraživaču”.²² S druge strane, međmuae su vrlo često višejezične te i sa aspekta komparativnih jezičkih studija predstavljaju naučni izazov.

U rukopisnoj zbirci Behram-begove biblioteke digitalizirana je međmua (R 24) sa sadržajima na arapskom i turskom jeziku, koju su

---

veliki broj rukopisne građe, upravo zahvaljujući tim radovima postoje barem neki podaci o bogatstvu i raznolikosti unikatnih djela. Opširnije vidjeti: Hamdi Hasan, “Dosadašnje proučavanje turskih međmua i njihovo značenje za proučavanje naše istorije i istorije turske narodne književnosti kod nas i uopšte”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 39/1989, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1990, 183-191; Rašid Hajdarović, “Rukopisne međmuae”, *Glasnik Društva arhivskih radnika BiH*, god. X-XI/1970-71, Društvo arhivskih radnika, Sarajevo, 1971, 311-320. Osim toga, objavljen je i pozamašan broj radova u kojima su predstavljene pojedinačne međmuae. Navodimo samo neke: Lejla Gazić, Salih Trako, “Medžmua sarajevskog pjesnika Mehmeda Mejlije Guranije”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XV-XVI, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1990, 105-130; Muhamed Hadžijamaković, “Medžmu’a Saliha Emina”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XV-XVI, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1990, 131-139; Lejla Gazić, “Travnička međmua”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 28-29/1978-79, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1980, 165-185; Rašid Hajdarović, “Medžmua Mula Mustafe Firakije”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXII-XXIII/1972-73, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1974, 301-314; Rašid Hajdarović, “Medžmua Sarajlije Ahmeda Bosanca”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 28-29/1978-79, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1980, 187-213; Salih Trako, Lejla Gazić, “Dvije mostarske međmuae”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 38/1988, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1989, 97-124; Muhamed Ždralović, “Donjovakufska međmua”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 55/2005, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2006, 147-176; Salih Trako, “Medžmua pjesnika Šakira”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga II-III, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1974, 109-123; Lejla Gazić, “Dvije mostarske međmuae kao kulturno-historijski izvori”, *Hercegovina*, 9/1997, Muzej Hercegovine, Mostar, 1997, 193-198, i mnogi drugi radovi.

²¹ Vidi: Tatjana Paić-Vukić, “Zbirka lijepih i mudrih riječi slađa je od kadaifa. Šta nam osmanske osobne bilježnice govore o čitanju”, *Književna smotra*, 173/14, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2014, 65.

²² Lejla Gazić, Salih Trako, “Medžmua sarajevskog pjesnika Mehmeda Mejlije Guranije”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XV-XVI, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1990, 105.

ispisivali različiti prepisivači. Nedostaju početne stranice, a sadržaj čine sljedeći tekstovi: *Fatāwā-i Abū Su‘ūd* – različite fetve, među kojima su i one koje je izdao Šayḥ al-islām Yaḥyā efendī Minqārī-zāde (u. 1088/1677); *Tarǧīh-i bayyināt* (Risala o sudskom postupku po jačem dokazu); *Bendnāma-i ḥukamā’* – stihovana *nasihatnama* nepoznatog autora od 53 bejta na turskom jeziku; dva tariha na turskom jeziku – jedan o osvojenju tvrđave Hanije od strane Kapudān Yūsuf paše 1055/1645. godine²³, a drugi o osvojenju Kandije 1080/1670; *Risāla li al-‘alāqa al-Dawwānī* – kratki odlomak o pokudnosti smijanja tokom obavljanja namaza i njegovom utjecaju na abdest; nekoliko fetvi; kraći odlomak iz djela *Kitāb al-ṭahāra*; na posljednjim stranicama izreke Platona, Ibn Kemal-paše i dr., te nekoliko mufreda. Medžmua je bez poveza, nedostaju početni i posljednji listovi. Evidentno je da joj usljed rasutosti nedostaje veći broj listova. Bez obzira na loše stanje rukopisa, kao i listove koji nedostaju, jasno je da se radi o medžmui sa raznovrsnim sadržajima i podacima koji mogu biti korisni za proučavanje različitih aspekata kulturne povijesti.

Spomenut ćemo i medžmuu u kojoj su sabrane hutbe na arapskom i turskom jeziku nepoznatog autora, te tri pjesme – turkije²⁴ (R 66). Hutbe za svaki mjesec hidžretskog kalendara vrlo su ažurno i pregledno istaknute podnaslovima, npr. *Ḥuṭbe-i rebī‘ el-evvel*, *Ḥuṭbe-i rebī‘ el-āḥir*, itd. Nakon “mjesečnih” slijedi hutba za Ramazanski bajram (*Ḥuṭbe-i ‘īd al-fitr*), Kurban-bajram (*Ḥuṭbe-i ‘īd al-adḥā*) i jedna opća hutba (*Ḥuṭbe-i muṭlaq*). Može se pretpostaviti da je rukopis nastao početkom 19. stoljeća, s obzirom na to da se u posljednjem dijelu hutbe, kada se u

²³ Kapudan Jusuf-paša ili Silahdar Jusuf-paša rođen je kao Josip Mašković oko 1604. u kršćanskoj porodici u Vrani, gradiću na samoj osmansko-mletačkoj granici, a umro je u Carigradu 21. 1. 1646. godine. Zahvaljujući svojoj oštroumnosti, postepeno je napredovao od sluge Ibrahim-bega Bećiragića u Nadinu, drvoseče u saraju, pomoćnika vrtlara, vrtlara te, stekavši naklonost zatočenog princa Ibrahima, koji je nakon smrti brata, sultana Murata IV, 1640. godine preuzeo prijesto, postaje silahdar-paša. U godinama koje su uslijedile Silahdar Jusuf-paša priključio se mornarici i napredovao do stepena kapudana/admirala 1644. godine. Tokom Kandijskog rata (1645-1669) sa flotom se iskrcao na Krit i osvojio tvrđavu Hanije/Kaneju 1645. godine. (v. www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39351 i https://hr.wikipedia.org/wiki/Jusuf_Ma%C5%A1kovi%C4%87, posljednji pristup stranicama 30. 6. 2021.)

²⁴ Poseban žanr turske narodne poezije. Opširnije vidjeti: Hamdi Hasan, “Turkije kao poseban žanr turske narodne poezije turske narodnosti u Jugoslaviji objavljene u časopisu Sesler”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 38/1988, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 177-207.

pravilu navodi ime aktualnog halife, ovdje navodi ime sultana Mahmuda, sina sultana Abdul Hamida (vl. 1808-1839). Dalje, medžmua sadrži tri turkije, među kojima je i *Turkī Banālūqa* nepoznatog autora, u kojoj je opjevana bitka pod Banjom Lukom 1737. između bosanske vojske predvođene Hekim oğlu Ali-pašom i austrijske vojske. Prema pisanju Lamije Hadžiosmanović, prepis navedene turkije nalazi se zabilježen i u *Hronici* Muhameda Enverija Kadića.²⁵

Bosanska alhamijado književnost

S obzirom na sveukupan broj rukopisa u zbirkama Bosne i Hercegovine, broj rukopisa alhamijado književnosti je znatno manji u odnosu na broj primjeraka djela na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. U tom smislu smatramo da je izuzetno važan i zanimljiv kodeks R 76, sa sljedećim djelima napisanim arapskim pismom na bosanskom jeziku:

- *Hikaja o Jusufu* – odlomak iz poeme o Jusufu, a.s., koju je napisao bosanski pjesnik Muharem Dizdarević, poznat kao Muhamed Rušdi (1825-1905). Poema nije kompletna, sadrži početnih 28 stihova, do onoga dijela kada se Jakub, a.s., rastaje sa Jusufom, a.s.

- *Opis džehennema* – opis džehennema i njegovih stanovnika utemeljen na hadisima i ajetima koji se citiraju u tekstu, te upute kako se sačuvati od džehennema. Na kraju stoji bilješka da je djelo prepisao Mursel Zahirović.

- *Kad šta nama bude* – govori se o poznatom hadisu u kojem se opisuje susret i razgovor poslanika Muhammeda, a.s., sa šejtanom. Nedostaje kraj djela; navedeno je do dijela kada se govori o odnosu šejtana prema hazreti Osmanu i hazreti Aliji. Ovo djelo poznato je i kao *Šejtannama*²⁶, a Mehmed Handžić navodi da je ona iz arapske književne tradicije prešla u tursku, da bi je na bosanski jezik preveo Mehmed Razi (u. 1786).²⁷

²⁵ Vidi: Lamija Hadžiosmanović, "Dvije neobjavljene pjesme o banjalučkom boju iz Kadićeve *Hronike*", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 22-23/1972-73, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1976, 322.

²⁶ Abdurahman Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981, 304-314.

²⁷ Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Državna štamparija, Sarajevo, 1934, 102.

- *Smrt Muhammed pejgambera* – poema u kojoj se opisuje smrt Poslanika, a.s., iza koje stoji bilješka da je ovo ilahija Mursela Zahirovića.

- *Abdija* – pjesma Murat-bega Čengića iz Foče, u kojoj savjetuje svoga sinovca Abdija. Pjesma je prvi put objavljena 1887. godine u knjizi *Narodno blago* Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, koji je kao autora poeme označio Jusuf-bega Čengića.²⁸ Međutim, u *Hrestomatiji bosanske alhamijado književnosti* Abdurahmana Nametka, u transliteraciji poeme stoji “Nasihati dostali Murad-beg, rahimehullāhu alejhi (Prijateljski savjeti Muradbega, Bog mu se smilovao)”, što upućuje na to da je autor Murat-beg.²⁹ Zanimljivo je da se i u katalozima rukopisnih zbirki, u kojima se također nalazi rukopis ove poeme, kao njezin autor najčešće navodi Jusuf-beg Čengiće, čime se unosi dodatna nedoumica u utvrđivanju identiteta stvarnog autora te zahtijevaju podrobija istraživanja u tom smislu.

- *Hikaja o Ibrahimu* – iako se čini da se radi o poznatoj pjesmi o Ibrahimu, a.s., Muhameda Ruždija koja nosi isti naslov, u našem rukopisu zapravo je ovo priča o Ismailu, a.s. To je također djelo Muhameda Ruždija nazvano *Bosnevi idžmala Ismail pejgamberun hikajesi*.³⁰ Ovo je jedna od tri hikaje (epsko-lirska poema) o poslanicima koje je napisao Muhamed Rušdi. Pored ove, o Ismailu, a.s., napisao je još hikaje o Jusufu, a.s., i Ejubu, a.s.³¹ Uvidom u Rušdijevu hikaju zaključujemo da je prepis u rukopisu Behram-begove biblioteke nepotpun, ponegdje je izostavljen i veći broj stihova, te je prepisivač mjestimično koristio druge riječi ili izraze u odnosu na one u izvornom tekstu.

- *Kad ja pođoh u džamiju* – poema nepoznatog autora, izuzetno poznata u bosanskoj alhamijado književnosti i prisutna u bošnjačkoj usmenoj poeziji i tradiciji kao uspavanka. Nakon ove poeme slijedi kratka dova na arapskom i bilješka u kojoj stoji da je ovo zapisao Mursel Zahirović u Svirac medresi u Gradačcu.

- *Ibrahime brate moj* – poema koju je prvi zapisao Hamza Sulejman Puzić oko 1850. godine, a prema slušanju usmenog prenošenja Sulejmana Tabakovića iz Novog Pazara.³² Ova pjesma poznata je još i

²⁸ Jusuf Čengiće, *Avdija: Poučna knjižica za školsku mladež*, povećao i izdao Ljubušak Kapetanović, Sarajevo, 1905.

²⁹ A. Nametak, *Hrestomatija...*, 88.

³⁰ Abdurahman Nametak, *Muhamed Rušdi. Monografija i tekstovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1981, 142-151.

³¹ A. Nametak, *Hrestomatija ...*, 271.

³² *Ibid.*, 30-31.

pod naslovom *Ibrahim terzija*. U prepisu u Behram-begovoj biblioteci nedostaju neki stihovi, a prepisivač je mijenjao pojedine riječi i koristio drugačije izraze u odnosu na izvornik. Poznato je da postoji još prepisa u kojima su prepisivači zapravo zapisivali svoje verzije ove poeme, manje ili više intervenirajući u tekstu koji Puzić prenosi.³³ Također, na kraju poeme stoji podatak da ju je zapisao Mursel Zahirović.

Rukopis ove zbirke alhamijado poezije je u vrlo lošem stanju, oštećen, bez poveza, a tekst je na dosta mjesta izbljedio, težak za čitanje ili pak potpuno nečitak. S obzirom na takvo stanje rukopisa, vrlo je rizično da se fizički koristi jer svako njegovo korištenje predstavlja opasnost od daljih oštećenja. Upravo na primjerima poput ove alhamijado zbirke ponajbolje se mogu ilustrirati prednosti i značaj digitalizacije koja omogućava nesmetano korištenje i istraživanje bez rada na originalnom dokumentu. Svakako da bi, istovremeno, s obzirom na to da se radi o značajnom zborniku djela iz alhamijado književnosti, bilo dobro što prije poduzeti i određene aktivnosti na restauraciji i zaštiti toga rukopisa, čime bi mu se produžio život.

ZAKLJUČAK

Rukopisi pohranjeni u Specijalnoj biblioteci Behram-beg u Tuzli, zajedno sa hiljadama drugih rukopisa pohranjenih u baštinskim ustanovama Bosne i Hercegovine, dio su svjetskog kulturnog naslijeđa. Kao takvi, oni posjeduju naročitu vrijednost i značaj ne samo za našu zemlju već i za cjelokupnu svjetsku kulturnu povijest. To zahtijeva i podrazumijeva proučavanje njihove upotrebne vrijednosti u savremenom okruženju koje skrivene potencijale pisane baštine sve više razumijeva kao jedinstveni povijesni fenomen. Istovremeno, ti rukopisi su važna karika u povijesno dugom lancu bosanskohercegovačkog intelektualnog i duhovnog naslijeđa, te se njihov značaj ni u kom slučaju ne smije zapostavljati u ustanovljavanju nacionalne historije.

Digitalizacija rukopisa Behram-begove biblioteke ispostavila se kao važan preduvjet u procesu vizualizacije i vrednovanja ove rukopisne zbirke. Postojanje digitalnih snimaka značajno je doprinijelo distribuciji rukopisa, otvaranju mogućnosti za primjenu različitih istraživačkih

³³ Alen Kalajdzija, "Transliteracija alhamijado pjesme *Ibrahime terzija* iz 1895.", *Književni jezik*, br. 23/1, Institut za jezik, Sarajevo, 2007, 107-115.

metodologija i pristupa, inovativnom korištenju građe te dinamiziranju odnosa prema djelima iz prošlosti i promociji kulturno-historijskog naslijeđa. Primjena navedenih modaliteta u pristupu rukopisnoj građi omogućila je da se evidentiraju, analiziraju i valoriziraju djela iz rukopisne zbirke Behram-begove biblioteke koja su najizravnije vezana za kulturnu historiju Bosne i Hercegovine i čije je poznavanje jedan od preduvjeta za kasnije faze u pristupima proučavanja književnog naslijeđa.

Zahvaljujući digitalizaciji, stručnoj i široj javnosti predložili smo reprezentativne rukopisne primjerke Behram-begove biblioteke s ciljem ukazivanja na značaj ove naučne i kulturne riznice i otvaranja puta za dalja istraživanja spomenutih, ali i drugih rukopisa koji su u njoj pohranjeni.

IZVORI*

Nūrullāh Ibrāhīm efendī b. Iskender al-Munīrī al-Bosnawī al-Belgrādī, *Subul al-hudā – Staze Pravog puta*, R 2-2.

Muḥammad b. Pīr ‘Alī Birgiwī, *Waṣiyyatnāma-i Birgiwī*, R 3.

‘Abd al-Laṭīf b. ‘Abd al-Mağīd Firišteoğlu, *Luğat-i Firišteoğlu*, R 10-1.

Sa‘duddīn Mas‘ūd b. ‘Umar al-Taftāzānī, *Šarḥ Dībāğa al-Miṣbāḥ*, R 10-2

Burhānuddīn Abū al-Faṭḥ Nāṣir b. ‘Abd al-Sayyid b. ‘Alī al-Muṭarrizī, *al-Miṣbāḥ*, R 10-3.

Ġamāluddīn Abū ‘Amr ‘Uṭmān b. ‘Umar Ibn Ḥāğib, *al-Kāfiya fī al-naḥw*, R 10-4.

Abū Bakr ‘Abd al-Qāhir b. ‘Abd al-Raḥmān al-Ġurğānī, *al-‘Awāmil al-mi’a li al-Ġurğānī*, R 10-5.

Muḥammad b. Pīr ‘Alī Birgiwī, *Waṣiyyatnāma-i Birgiwī*, R 11.

Muṣṭafā b. Yūsuf b. Murād al-Mostārī – Šayḥ Yūyo, *Hulla-i manzūma*, R 12. *Mabāḥiṭ al-īmān*, R 13.

Tarğama-i Tawrāt wa Zabūr wa Inğīl, R 19.

Suwar al-Qur’ān al-karīm wa al-ad’iya, R 23.

Mağmū’a, R 24.

Muḥammad b. Pīr ‘Alī Birgiwī, *Waṣiyyatnāma-i Birgiwī*, R 25.

Sa‘dī Šīrāzī, *Gulistān*, R 28.

* Svi navedeni izvori su iz rukopisne kolekcije Specijalne biblioteke Behram-beg u Tuzli.

- Muḥammad Ibn Sa‘īd al-Būšīrī, *Qaṣīda al-Burda*, R 54, R 56.
- Waṣīyya al-Nabiyy ‘alayh al-salām li Fāṭima al-Zahrā’*, R 64-1.
- Abū al-Ḥasan b. al-Qāsīm al-Ṭabarī, *Risāla natr al-‘ālī min al-kalām murtaḍā ‘Alī karram Allah*, R 64-2.
- Mas‘ūd b. ‘Umar b. ‘Abdullāh al-Taftazānī, *Radd al-Fuṣūṣ - Šarḥ Fuṣūṣ al-ḥikam*, R 64-4.
- Abū Naṣr Aḥmad b. ‘Abd al-Razzāq Ṭanṭarānī, *Šarḥ al-qaṣīda al-Ṭanṭarāniyya*, R 64-6.
- Abū al-Mu‘ālī al-Ġuwaynī, *al-Waraqāt*, R 64-7.
- Waṣīyya ‘Alī li waladih al-Ḥusayn*, R 64-8.
- Aḥmad b. Muḥammad al-Ḥaġī – Zayn al-Quḍāt, *al-Munabbahāt ‘alā isti‘dād li yawm al-miyād*, R 64-9.
- al-Rāġib al-Iṣfahānī, *Tafṣīl al-naš‘atayn wa taḥṣīl al-sa‘adatayn*, R 64-10.
- Alhamijado zbirka*, R 76.

LITERATURA

a) Knjige i članci:

- Čengić, Jusuf, *Avdija: Poučna knjižica za školsku mladež*, povećao i izdao Ljubušak Kapetanović, Sarajevo, 1905.
- Hadžijamaković, Muhamed, “Vakfija hadži Halil-efendije Trepanića”, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva*, br. 3/84, Sarajevo, 1984, 315-323.
- Hadžiosmanović, Lamija, “Dvije neobjavljene pjesme o banjalučkom boju iz Kadićeve Hronike”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 22-23/1972-73, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1976, 315-327.
- Hasan, Hamdi, “Turkije kao poseban žanr turske narodne poezije turske narodnosti u Jugoslaviji objavljene u časopisu Sesler”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 38/1988, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 177-207.
- Handžić, Adem, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Svjetlost, Sarajevo, 1975.
- Handžić, Mehmed, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Državna štamparija, Sarajevo, 1934.
- Kalajdzija, Alen, “Transliteracija alhamijado pjesme *Ibrahime terzija* iz 1895.”, *Književni jezik*, br. 23/1, Institut za jezik, Sarajevo, 2007, 107-115.
- Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*, obradio Vančo Boškov, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1988.
- Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, svezak I, obradio Kasim Dobrača, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1963.

- Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, svezak II, obradio Kasim Dobrača, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1978.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svezak XII, obradio Mustafa Jahić, Al-Furqan, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, London – Sarajevo, 2003.
- Kodrić Zaimović, Lejla, *Baštinske studije: Od moderne do postdigitalne kulture*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2021.
- Kreševljaković, Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954.
- Muratović, Admir, “Raritetne knjige i rukopisi u Biblioteci ‘Behram-beg’ u Tuzli”, u: Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa *Stare i rijetke rukopisne knjige: Gdje su i koliko učimo i koristimo stoljetno knjižno blago*, urednik Sead Husić, Tuzla, 2019, 191-210.
- Nametak, Abdurahman, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.
- Nametak, Abdurahman, *Muhamed Rušdi. Monografija i tekstovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.
- Omanović-Veladžić, Alma, “Prepisivačka djelatnost u Karađoz-begovoj medresi”, u: *Zbornik radova: Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini*, uredio Šaban Zahirović, Mostar, 2016, 395-400.
- Paić-Vukić, Tatjana, “Zbirka lijepih i mudrih riječi slađa je od kadaifa. Šta nam osmanske osobne bilježnice govore o čitanju”, *Književna smotra*, 173/14, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2014, 65-70.
- Spaho, Fehim, *Arapski, perzijski i turski rukopisi Hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, svezak I, Državna tiskara, Sarajevo, 1942.
- Sulejmanović, Šefko, “Stari rječnici u knjižnom fondu Biblioteke Behram-beg”, u: Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa *Stare i rijetke rukopisne knjige: Gdje su i koliko učimo i koristimo stoljetno knjižno blago*, urednik Sead Husić, Tuzla, 2019, 11-40.
- Suljić, Mirsada, “Islamska biblioteka ‘Behram-beg u Tuzli’”, *Bosniaca*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, broj 16, Sarajevo, 2011, 48-56.
- Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.
- Šaković, Edin, “Hadži Halil-efendija Trepanić i njegovi vakufi u Gračanici”, *Gračanički glasnik*, br. 9, god. V, IK Monos, Gračanica, 2000, 24-45.

Ždralović, Muhamed, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima I-II*, Svjetlost, Sarajevo, 1988.

b) Web stranice:

www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39351 (posljednji pristup stranici 30. 6. 2021.)

https://hr.wikipedia.org/wiki/Jusuf_Ma%C5%A1kovi%C4%87 (posljednji pristup stranici 30. 6. 2021.)

LITERARY HERITAGE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA: DIGITISED MANUSCRIPTS OF THE SPECIALIZED LIBRARY “BEHRAM-BEG” IN TUZLA

Summary

The manuscript collection of the Specialized Library “Behram-beg” in Tuzla contains 131 manuscript codices written in Arabic, Turkish, Persian and Bosnian. The largest part of the collection consists of manuscripts of the Qur’an, works from the Qur’anic disciplines, hadith sciences, Islamic law, dogmatics, prayers, sermons, grammar, lexicography and *belles lettres*. Of particular value to this collection are the works of Bosniak authors and works by other authors copied by Bosniaks, as well as works that are rarely found in other manuscript collections and those written in Arabic script in the Bosnian language.

Of the total number of manuscripts stored in the collection of the Behram-beg library, 78 have been digitised. We will present a part of these manuscripts in this paper, trying to draw attention to the growing importance of digital data processing and storage with the aim of valid protection, study and valorization of written heritage. Digital archives as safe places of storage on the one hand, and top presenters of cultural heritage to a large number of users on the other, can reliably guarantee that times of “archival silence” have passed and that the manuscript treasure will experience its reaffirmation and increasingly arouse the interest of researchers and scientists around the world.

Key words: manuscripts, cataloguing, Specialized Library “Behram-beg” in Tuzla, cultural and intellectual history of Bosnia and Herzegovina